

Wasył Orlyk (Kropywnycki, Ukraina)

RZADKI WARIANT SZELĄGA ZAKONU KRZYŻACKIEGO Z TEOFIPOLSKIEGO SKARBU

Po mongolskim najeździe na Ruś Kijowską i zniszczeniu Kijowa przez wojska Batu-chana w 1240 roku, centrum politycznego i ekonomicznego życia ruskich ziem przeniosło się do Księstwa Halicko-Wołyńskiego. Jego władcy, by walczyć z Mongołami, a także z innymi agresywnymi sąsiadami, zachowywali dobre relacje z zakonem krzyżackim w Prusach. Oprócz politycznej i wojskowej, aktywnie prowadzono również współpracę ekonomiczną, w której główne miejsce zajmował handel. Handlowe związki z miastami zakonu krzyżackiego stały się dla wołyńskich miast tradycyjne¹. Te związki kontynuowano również po wejściu Wołynia do państwa litewskiego. Szczególne miejsce w handlu wołyńskich, a również innych ruskich miast Wielkiego Księstwa Litewskiego, z miastami zakonu krzyżackiego w Prusach, zajmował handel surowcami². W drugiej połowie XIV wieku polscy królowie od czasu do czasu próbowali ograniczać handel Krzyżaków z Wołyniem i ziemią halicką³, a na początku XV wieku na handlowe związki pomiędzy ruskimi ziemiami Wielkiego Księstwa Litewskiego i zakonem krzyżackim w Prusach negatywny wpływ miała Wielka Wojna lat 1409–1411 i jej wynik. Znaczne ożywienie politycznej, ekonomicznej i wojskowej współpracy zakonu krzyżackiego z Wołyniem nastąpiło za rządów wielkiego mistrza Pawła von Rusdorf (1422–1441). Jednak współpraca ekonomiczna trwała i później. Handlowymi partnerami wołyńskich miast Łucka i Włodzimierza Wołyńskiego były miasta zakonu, szczególnie Toruń, Gdańsk i Królewiec. Kupcy z tych miast, jako przedstawiciele Związku Hanzeatyckiego, kupowali na ziemiach ukraińskich potrzebne dla swojego przemysłu surowce i półfabrykaty.

Ta współpraca kupców z państwa zakonnego w Prusach z mieszkańcami ziem ukraińskich pozostawiła po sobie nieco źródeł numizmatycznych. Przecież znalezione monety, jak powiedział wybitny ukraiński uczony Mikołaj Kotlar, są *reliktami wewnętrznej i zewnętrznej handlu tych czasów*⁴. Właśnie dlatego wśród znalezisk monetarnych na ziemiach ukraińskich ważne miejsce zajmują znaleziska monet zakonu krzyżackiego w Prusach. Znalaziono je w obwodach: winnickim, wołyńskim, żytomierskim, iwano-frankowskim, kijowskim, lwowskim, odeskim, poławskim, rówieńskim, tarnopolskim, chmielnickim, czerkaskim, czerniowieckim i czernihowskim. Te monetarne znaleziska zawierają w sumie nie tak dużo monet zakonu krzyżackiego ale są to monety różnych typów i różnego stopnia rzadkości. Emisje nie wszystkich wielkich mistrzów zakonu są tam częste. Przecież skład monetarnych znalezisk jest uzależniony od wielu aspektów, wśród których najważniejszy jest kontakt pomiędzy mieszkańcami tego regionu w którym znaleziono monety a ludźmi przywożącymi te monety, przeważnie

¹ Торговля на Україні. XIV – середина XVII ст.: Волинь і Наддніпрянщина. Зб. документів і матеріалів, Київ 1990, s. 17.

² Грамоти XIV ст., орг. М. М. Пешак, Київ 1974, s. 23–24.

³ М. С. Грушевський, Історія України-Руси, т. 6, Київ 1995, s. 30–32.

⁴ М. Ф. Котляр, Грошовий обіг на території України доби феодалізму, Київ 1971, s. 65.

w okresie bliskim czasu ich wybicia. Właśnie ekonomiczna współpraca sprzyjała przeniknięciu na rynek pieniężny ukraińskich ziem takich monet zakonu krzyżackiego, które dzisiaj są rzadkie.

Il. 1. Monety polskie: a. Władysław Jagiełło (1386–1434), półgrosz, b.d., mennica Kraków? b. Władysław Jagiełło (1386–1434), półgrosz, b.d., mennica Kraków; c. Kazimierz Jagiellończyk (1446–1492), półgrosz, b.d., mennica Kraków; d–e. Jan Olbracht (1492–1501), półgrosz, b.d., mennica Kraków; f. Zygmunt Stary (1506–1548), półgrosz, 1507 r., mennica Kraków; g. Zygmunt Stary (1506–1548), półgrosz, 1508 r., mennica Kraków; h. Zygmunt Stary (1506–1548), półgrosz, 1510 r., mennica Kraków

Wiem obecnie o pięciu monetach wielkiego mistrza Konrada von Erlichshausen (1441–1449), znalezionych na Ukrainie w latach 2003–2016. Pochodzą one ze skarbów i pojedynczych znalezisk na obszarach obwodów: wołyńskiego, żytomierskiego, kijowskiego i chmielnickiego. Informacje o nich znajdują się w pracach naukowych⁵

⁵ С. Ю. Демидко, О. Г. Погорілець, С. М. Стопенчук, *Дослідження залишків пізньосередньовічного укріплення XVI ст. поблизу смт. Меджибіж Летичівського р-ну Хмельницької обл.*, [w:] *Археологічні дослідження в Україні 2004-2005*, Київ 2006, с. 9; В. Орлик, *Монети государства Тевтонского ордена в Пруссии в составе денежных и денежно-вещевых кладов, найденных на территории Украины*, [w:] *Наукові записки з української історії: Зб. наук. статей 33*, Переяслав-Хмельницький 2013, с. 39–45; В. Орлик, *Нумизматические свидетельства торговых связей южнорусских земель Великого Княжества Литовского с городами государства Тевтонского ордена в Пруссии*, [w:] *Numizmatikos rinkiniai: istorines Lietuvos ir su ja susijusiu saliu paveldas*, Vilnius 2015, s. 249–258; V. Orlyk, *Rare variety of shilling of the Grand Master of the Teutonic Order Paul von Rusdorf found in Volyn region*, [w:] *Forum Numizmatyczne. Pieniądz i mennice. Studia i Materiały*, red. K. Filipow, Białystok, 2016, s. 10–14; tenże, *A Coin Hoard of Pre-Reform Shillings of the Grand Master Michael Kuchmeister von Sternberg Found in Chernihivshchyna*, *Acta Archaeologica Lodziensia*, 62, 2016, s. 93–97.

i materiałach numizmatycznych stron internetowych⁶. Wśród znalezionych na Ukrainie pięciu monet emisji wielkiego mistrza Konrada von Erlichshausen najciekawszym jest szeląg, który był częścią skarbu znalezionej w 2013 roku w okolicach miasteczka Teofipol⁷, w obwodzie chmielnickim. To był skarb liczący 2000 monet. Jego zasadniczą częścią były krakowskie półgrosze z lat 1492–1511. Oprócz tego skarb zawierał inne monety koronne (il. 1), monety Wielkiego Księstwa Litewskiego (il. 2), Prus Królewskich i Książęcych, brandenburskie (il. 3) i śląskie (il. 4).

Il. 2. Monety Wielkiego Księstwa Litewskiego: a. Zygmunt Stary (1506–1544), grosz, 1536 r., mennica Wilno; b. Zygmunt August (1544–1572), grosz na stopę polską, 1547 r., mennica Wilno; c. Zygmunt August (1544–1572), grosz na stopę polską, 1568 r., mennica Tykocin; d. Zygmunt August (1544–1572), półgrosz, 1562 r., mennica Wilno; e. Zygmunt August (1544–1572), półgrosz, 1565 r., mennica Wilno; f. Zygmunt August (1544–1572), dwudenaar, 1566 r., mennica Wilno; g. Zygmunt August (1544–1572), dwudenaar, 1567 r., mennica Wilno; h. Zygmunt August (1544–1572), dwudenaar, 1569 r., mennica Wilno; i. Zygmunt August (1544–1572), dwudenaar, 1570 r., mennica Wilno

⁶ В. Орлик, *Інформаційний потенціал WEB-ресурсів у нумізматичних дослідженнях (на прикладі монет держав хрестоносців)*, [w:] *Архівознавство та джерелознавчі галузі знань: проблеми взаємодії на сучасному етапі*, Київ 2013, s. 129–133; В. П. Коцур, *Щодо проблеми використання матеріалів «чорної» археології в наукових дослідженнях з нумізматики*, [w:] *Тези доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки»*, 22-23 червня 2016 р., Кіровоград–Київ–Переяслав-Хмельницький 2016, s. 11–14.

⁷ Teren, na którym znajduje się współczesne miasteczko Teofipol znajdowało się w Księstwie Halicko-Wołyńskim, a w drugiej połowie XIV wieku w Wielkim Księstwie Litewskim. Pierwsza wzmianka o tej miejscowości, nazywającej się wówczas Kamień, pojawiła się w 1420 roku w dokumencie Witolda.

Il. 3. Monety pruskie i brandenburskie: a. Prusy Królewskie, Zygmunt Stary (1506–1548), grosz, 1530 r., mennica Toruń; b. Prusy Książęce, Albrecht Brandenburski (1525–1569), grosz, 1541 r., mennica Królewiec; c. Brandenburgia-Kostrzyn, Jan Kostrzyński (1535–1571), grosz, 1545 r., mennica Krosno Odrzańskie

Il. 4. Monety śląskie: a. Legnica, Fryderyk II (1505–1547), grosz, b.d., mennica Legnica; b. Legnica-Brzeg, Fryderyk II (1521–1547), grosz, 1546 r., mennica Legnica; c. Świdnica, półgrosz miejski, 1524 r.; d. Świdnica, półgrosz miejski, 1526 r.

Najmłodszą monetą tego skarbu jest litewski podwójny denar z 1570 roku, a najstarszą – polski półgrosz koronny Władysława Jagiełły bez daty (z lat 1414–1422). Inną monetą z pierwszej połowy XV wieku jest szeląg krzyżacki Konrada von Erlichshausen (1441–1449) wybity w Toruniu (il. 5). Jest to w tym skarbie jedyna moneta zakonu krzyżackiego w Prusach. Podobne monety zostały opisane przez Friedricha Vossberga⁸ oraz Jarosława Dutkowskiego i Adama Suchanka⁹ (różnią się one brakiem dwukropka po **ORVM** na rewersie). Znajdujemy tu jednak różnice w legendzie rewersu Oto opis szeląga krzyżackiego z teofipolskiego skarbu.

Awers: na długim krzyżu dzielącym napis otokowy tarcza wielkiego mistrza.
W otoku napis: **MAGS – T:COR – ADVS – QVINT**

⁸ F. A. Voßberg, *Geschichte der preußischen Münzen und Siegel von frühester Zeit bis zum Ende der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Berlin 1843, s. 168, nr 877.

⁹ J. Dutkowski, A. Suchanek, *Corpus Nummorum Civitatis Thorunensis*, Gdańsk 2010, s. 87, nr 866.

Rewers: na długim krzyżu dzielącym napis otokowy tarcza zakonu krzyżackiego.
W otoku napis: **MONE – TA:DN – ORVM: – PRUSI**
Waga 1,59 g, średnica 21 mm.

Il. 5. Zakon krzyżacki, Konrad von Erlichshausen (1441–1449), szeląg, Toruń

Miałem możliwość przebadać dokładnie szeląg Konrada von Erlichshausen z teofipolskiego skarbu. Do badań wykorzystywałem mikroskop YM-401II. Dokładne zbadanie monety ujawniło pęknięcie na rewersie (górny stempel). Znajduje się ono na rozszerzeniu lewego ramienia krzyża, który dzieli legendę. Podczas wybijania badanego szeląga przez ten defekt stempla wydostał się metal, który częściowo pokrył kropkę, znajdującą się poniżej końcowego rozszerzenia krzyża. W tym fragmencie legendy rewersu po literach **ORVM** znajduje się znak międzywyrazowy – dwukropek, w którym defekt stempla spowodował, że górna kropka jest częściowo ukryta (il. 6).

Il. 6. Fragment rewersu szeląga Konrada von Erlichshausen ze śladem uszkodzenia stempla

Podobna moneta została opublikowana w katalogu monet zakonu krzyżackiego z kolekcji Muzeum Narodowego w Warszawie, ale jej legendy awersu i rewersu są częściowo nieczytelne¹⁰. Warto podkreślić, że rewers tej monety jest wybitym tym samym stemplem, którym bito szeląg z teofipolskiego skarbu. Moneta z Muzeum Narodowego w Warszawie ma takie same defekty stempla rewersu, pęknięcie początku lewego ramienia krzyża. Ogląd rewersu szeląga z teofipolskiego skarbu, jak i fotografii opublikowanej przez Danutę Miehle, wskazują na to, że stempel monety, oprócz opisanego wyżej defektu, nie miał wyraźnych śladów zużycia. Zrozumiałe jest, że stempel monety z pęknięciem, zwłaszcza górny stempel, nie mógł wytrzymać dłuższej pracy. Nie mogła nim zostać wybita duża ilość monet, co wyjaśnia rzadkość tego wariantu szelągów.

Opisana przeze mnie moneta zakonu krzyżackiego z teofipolskiego skarbu została sprzedana na aukcji internetowej „Violity” i znajduje się w prywatnej kolekcji na Ukrainie.

¹⁰ D. Miehle, *Monety Zakonu Krzyżackiego. Katalog monet ziem historycznie z Polską związanych. Zbiory Muzeum Narodowego w Warszawie*, Warszawa 1998, s. 138, nr 558.

Vasyl Orlyk, *Rare variety of shilling of the Teutonic Order from Teofipol hoard*

The cooperation during 14th–15th centuries between the population of the Ukrainian lands and the representatives of trade sphere of the Teutonic Order in Prussia left a sufficient number of numismatic sources. According to the words of the famous Ukrainian scientist Mykola Kotlyar coin finds are the relics of domestic and foreign trade of those times. Therefore, among the coins found in the Ukrainian territory, a special attention is given to the coins of the State of the Teutonic Order in Prussia. The area of the coin finds of the Teutonic Order covers Vinnytsia, Volyn, Zhytomyr, Ivano-Frankivsk, Kyiv, Lviv, Odesa, Poltava, Rivne, Ternopil, Khmelnytsky, Cherkasy, Chernivtsi and Chernihiv regions of Ukraine. These finds have special features and are different by the degree of distribution of the coins of the Teutonic Order and by the types of coins. In particular, the issues of the Grand Masters of the Order are not equally represented. Coin finds depend on several factors. The key factor is a direct or indirect cooperation between inhabitants of region where coins were found and representatives of issuer of coins, mainly during the time close to striking of coins. The economic cooperation encouraged the dissemination of the coins of the Teutonic Order on money market of the Ukrainian Medieval lands, including varieties, which currently have a significant degree of rarity.

Among five coins of the Grand Master Konrad von Erlichshausen found in Ukraine there is a very interesting shilling which was in the hoard found in 2013 in the suburbs of the small town Teofipol in Khmelnytsky region. The hoard contained about 2000 coins. The basic mass of the hoard included Cracow half groschen of 1492–1511. There were also coins of Poland, the Grand Duchy of Lithuania, the Duchy of Prussia, Silesia and Brandenburg. The latest coin of this hoard was the Lithuanian double denier of 1570. One of the oldest coins was shilling of Konrad von Erlichshausen of 1441–1449 struck in Toruń. That was the only coin of the State of the Teutonic Order in Prussia found in the hoard.

The coins of this type were described by Friedrich August Voßberg¹¹ as well as Polish researchers Jarosław Dutkowski and Adam Suchanek¹². But the coin from the Teofipol hoard has certain difference in the legend, particularly the presence of the symbol «:» on the reverse after the fragment of the legend «ORVM». The analogous to the coin published by us is present in the catalogue of coins of the Teutonic Order at the National Museum in Warsaw¹³. The coin we described was sold at the Internet-forum auction “Violity” and is kept at a private collection in Ukraine.

(Tłum. autora)

¹¹ F. A. Voßberg, *Geschichte der preußischen Münzen und Siegel von frühester Zeit bis zum Ende der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Berlin 1843, p. 168, pos. 871.

¹² J. Dutkowski, A. Suchanek, *Corpus Nummorum Civitatis Thorunensis*, Gdańsk 2010, p. 87, pos. 866.

¹³ D. Miehle, *Monety Zakonu Krzyżackiego. Katalog monet ziem historycznie z Polską związanych. Zbiory Muzeum Narodowego w Warszawie*, Warszawa 1998, p. 138, pos. 558.

References

- Voßberg F. A. Geschichte der preußischen Münzen und Siegel von frühester Zeit bis zum Ende der Herrschaft des Deutschen Ordens, Berlin 1843.
- Грамоти XIV ст. Пам'ятки української мови / [упор. М. М. Пещак]. К.: Наукова думка, 1974.
- Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн./ Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. К.: Наук. думка, Т.6, 1995.
- Демидко С. Ю., Погорілець О. Г., Стопенчук С. М. Дослідження залишків пізньосередньовічного укріплення XVI ст. поблизу смт. Меджибіж Летичівського р-ну Хмельницької обл., [w:] Археологічні дослідження в Україні 2004-2005, Київ 2006.
- Dutkowski J., Suchanek A. *Corpus Nummorum Civitatis Thorunensis*, Gdańsk 2010.
- Hugo von Saurma-Jeltsch. Die Saurmasche Münzsammlung deutscher, schweizerischer und polnischer Gepräge von etwa dem Beginn der Groschenzeit bis zur Kipperperiode, Berlin, 1986.
- Ivanauskas E. *Coins and bars of Lithuania 1236-2012*. Kaunas, 2013.
- Kopicki E. *Ilustrowany skorowidz pieniedzy Polskich i z Polska zwiazanych*. Warszawa, 1995.
- Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму, Київ, 1971.
- Коцур В. П. Щодо проблеми використання матеріалів «чорної» археології в наукових дослідженнях з нумізматики. Тези доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки», 22-23 червня 2016 р., Кіровоград–Київ–Переяслав-Хмельницький 2016, s. 11–14.
- Miehle D. *Monety Zakonu Krzyżackiego. Katalog monet ziem historycznie z Polską związanych*. Zbiory Muzeum Narodowego w Warszawie, Warszawa 1998.
- Orlyk V. A Coin Hoard of Pre-Reform Shillings of the Grand Master Michael Küchmeister von Sternberg Found in Chernihivschyna. *Acta Archaeologica Lodziensia*, 62, 2016, s. 93-97.
- Orlyk V. Rare variety of shilling of the Grand Master of the Teutonic Order Paul von Rusdorf found in Volyn region. *Forum Numizmatyczne. Pieniądz i mennice. Studia i Materiały*, Białystok, 2016, s. 10–14.
- Орлик В. Інформаційний потенціал WEB-ресурсів у нумізматичних дослідженнях (на прикладі монет держав хрестоносців). *Архівознавство та джерелознавчі галузі знань: проблеми взаємодії на сучасному етапі*, Київ 2013, с. 129–133.
- Орлик В. Монеты государства Тевтонского ордена в Пруссии в составе денежных и денежно-вещевых кладов, найденных на территории Украины. *Наукові записки з української історії: Зб. наук. статей 33*, Переяслав-Хмельницький 2013, с. 39–45.
- Орлик В., Нумизматические свидетельства торговых связей южнорусских земель Великого Княжества Литовского с городами государства Тевтонского ордена в Пруссии. *Numizmatikos rinkiniai: istorines Lietuvos ir su ja susijusiu saliu paveldas*, Vilnius 2015, pp. 249–258.
- Торгівля на Україні. XIV – середина XVII ст.: Волинь і Наддніпрянщина. Зб. документів і матеріалів. Київ: Наукова думка, 1990.